

VÁLASZ DÉTSHY MIHÁLY VITACIKKÉRE*

A Hadtörténelmi Közlemények 1974. évi 1. számában jelent meg tanulmányom az itáliai hadiépítészek szerepéről a magyar végvárak kiépítésében.¹ Miután ez az építő tevékenység kulcskérdés a végvárak történetében, tárgyalását a kutatás eddig sem kerülte el. Habár kifejezetten az itáliai mesterekről nem sok tanulmányt találunk, a munkájukról szóló adatok tömegével kerültek nyilvánosságra. Már Takács Sándor könyveiben is találunk számos ilyen adalékot. Az ő levéltári kutatásokra támaszkodó és aprólékosan részletes munkái ma is kiapadhatatlan forrásai a török kor megismerésének.

Az itáliai mesterekre irányuló első célkutatást Pataki Vidor végezte, mégpedig egri ásatásaitól sarkallva. Három esztendőn át az Országos Levéltárban hasznosította nyári szünidőit. Később Bécsben, majd Párizs, München, Karlsruhe, London és Salamanca levéltáraiban kutatott, négy éven át.² Bécsi munkássága eredményeképp elsőként és máig hatóan rendszerezte a XVI. század második felében folytatott végvári építkezéseket,³ ugyanakkor bőségesen közölt az egyes várakra és építészetre vonatkozó adataiból is.

A reneszánsz művészet tanulmányozása, majd monográfikus feldolgozása során Balogh Jolán hozott nyilvánosságra számos, témánk szempontjából is értékes adatot. Módszere, a művészettörténeti megközelítés és a történeti alap kutatás együttes alkalmazása, minőségi továbblépést jelentett a várépítések leírásában.

Gerő László végezte el a magyarországi várépítészet általában fellelhető adatainak legnagyobb igényű, történeti korszakok szerinti összegezését és értékelését. Feldolgozásában nem elégedett meg a kiadott munkák összefoglalásával, hanem a kiadott és kiadatlan írott források számbavétele után adatokat helyesbített és temérdek újat is közölt. Munkája egyik részeként összegyűjtötte az itáliai mesterek nevét és működési helyét.

Az utóbbi két évtizedben rendszeresen adják közre azokat a tanulmányokat, kismonográfiákat, amelyek szerzői nem csupán egy-egy vár régészeti feltárását ismertetik, de saját levéltári és egyéb forráskutatásuk alapján integrált történeti képet állítanak össze várainkról.⁴

Kétségtelen, hogy az összefoglalások szerzői nem csak saját alapadataikat közölték, hanem felhasználták (a kutatás jelenlegi állásánál sem mellőzhető) másodkézietek is. Főleg ezek között számos téves, vagy vitás akad. *Az adat-tömeg nagyobb, talán legnagyobb része azonban pontos.* A levéltári hivatkozás nélküli, de gyakran szövegösszefüggésről számot adó közlés *olyan bázist jelent, amelyre* — ha óvatosan is — *építeni lehet.* Sőt, az eddigi eredmények tisztázása, a lényeg kiemelése, a tévedések kiszűrése *előfeltétele* a további tudományos feladatok kijelölésének. Ez a meggyőződés vezérelt, amikor a tekintélyes számú, ezen belül főként a levéltári kutatásra valló közzétett adatok rendszerezésére vállalkoztam. Úgy véltem, a szakirodalomban elterjedt *legfontosabb adatok* kirajzolják, hogy — várépítési korszakokra tagolva — melyik várakat építették itáliai mesterek, közülük kik játszottak fontos szerepet, és tevékenységük hogyan viszonylik a magyar országgyűlés várépítő politikájához. Kiválogattam és csoportosítottam sok más — kevésbé fontos

* Détsky Mihály: Végvárrendszerünk XVI. századi kiépítésének kérdéséhez. HK. 1976. 3. sz. 571—577. o.

1 Marosi Endre: Itáliai hadiépítészek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541—1592 között. HK 1974. 1. sz., 26—72. o., 5 ábra.

2 Pataki Vidor: Az egri vár. Műemlékvédelem (a továbbiakban — M) VIII. évf. 1964. 3. sz., 140—141. o.

3 Uő: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. Budapest, 1931. 98—132. o.

4 A kutatástörténetről Marosi Endre: i. m. 1974. 30—32. o.

— adatot is, számolva azzal, hogy több tévedést egyelőre tovább örökíték velük.⁵

Igaz, a másodlagos jelentőségű adatok közül sok valóban vitatható, sőt éppen vitathatatlanul téves, ám a *tanulmányom fő mondanivalóját alátámasztó adatok hitelessége iránt egyelőre nem nyilvánul meg kétkedés*. Az eredményeimet összegezve 1., 2., 4. és 5. számú ábrák módosítását a mégoly szigorú kritika nyomán sem tartanám szükségesnek. Ma is úgy látom, hogy *indokolt volt* a szakirodalom eddig használt adatainak összegezése, és a *kapott eredmény* — a buktatók kikerülésével — *alapvetően elfogadható*.

Módszerem helyességét két és fél év múltával veti el Détsy Mihály építész. *Elődeink kutatásáról* érzékelteti, hogy *az nem több, mint téves adatok évtizedek óta folytatott felületes és egyre eltorzítottabb ismételtetése*. Ezen adatokat nem szabad összegezni, ehelyett javasolja a tiszta források publikálását.⁶ Ilyen alapon vitatja tanulmányom több részletét és adatát. Észrevételeinek megválaszolására voltaképpen illetéktelennek érzem magam, mert a szakirodalomban használt, *ezidáig nem kifogásolt* adatokra támaszkodtam.

Eddig nem látszott úgy, hogy a Patakitól átvett korszakbeosztás *„vitatható, akár az időhatárokat, akár az elnevezéseket nézve”*.⁷ Ismereteim szerint ez a korszakolás nagy jelentőségű, a tudományos kutatást előbbre vivő eredmény volt. Közkinccsé tételében komoly részt vállalt Gerő László, aki — némi pontosítással — átvette Pataki meghatározását,⁸ azt máig helyesnek látja, méltatva szerzőjének érdemeit.⁹ A magyar történelem kézikönyveiben is Pataki korszakhatárait¹⁰ veszik figyelembe. Ellenvéleményt nem ismerek, sőt ilyen utalásra nem találtam még bírálómnak Pataki tanulmányát felhasználó munkájában sem.¹¹

Ugyancsak Pataki Vidor adatközlései nyomán írtam Johannes Maria építőmester egrí tevékenységéről. Pataki valószínűnek tartotta róla, hogy azonos a Giovanni Maria de Specie Casa néven ismert híres építőmesterrel.¹² Mások is így vélekedtek.¹³ Ettől még lehet, hogy *„azonossága Specie Casa építőmesterrel, akinek Ferdinánd 1550. szeptember 11-én adott instrukciót a komáromi vár építésére, ahová kirendelte, erősen kétséges”*,¹⁴ de a kétely okait ezúttal sem ismerjük meg, sőt a bíráló hivatkozott saját munkájában azt olvashatjuk: *„1550. április 9-én érkezik meg... az olasz Maria Specie Casa...”*¹⁵ Az ugyanitt szó szerint közölt forrásrészlet *„Johann Maria Speciecasa”* formát őriz. További adatok végett a szerző Pataki említett tanulmányára utal és semmiféle kételyt nem fogalmaz meg.

E mester munkáját méltatva a számadáskönyvek alapján írta Pataki Vidor, és az ő megállapításait követve az én tanulmányom, hogy *„irányítása alatt... nyolc olasz mester, két segéd és két inas dolgozott”* Eger várának építésén.¹⁶ A vitacikkben pontatlan idézet, ebből származó téves adat és an-

5 Uő: i. m.

6 Détsy Mihály: i. m. 1976. 577. o. — Vö.: 38. sz. jegyzet.

7 Uő: uo.

8 Gerő László: Magyarországi várépítézet. Budapest, 1955. 356. o.

9 Uő: A török elleni harcokban átépített vagy újonnan épített bástyás várak kialakulása. Kiadv.: EMÉvk. (főszerk.): Várépítézetünk. Budapest, 1975. (a továbbiakban — Várépítézetünk) 333—334. o. és 17. jegyzet.

10 Buda török kézre kerülése, a Haditanács megalakítása, a drinápolyi békekötés, a hosszú török háború.

11 Détsy Mihály: Munkások és mesterek az egrí vár építkezésein 1493 és 1596 között. I. rész. Az Egrí Múzeum 1963. évi (1.) Évkönyve (a továbbiakban — EMÉvk.) Eger, 1963. 173—199. o.; II. rész: EMÉvk. 1964. (2.) Eger, 1964. 151—178. o. KNY.: Pataki tanulmányát — amelyet most igencsak vitat — akkor *„alapvető fontosságúnak”* minősítette, i. m. 1963. 173. o., 5. jegyzet.

12 Pataki Vidor: i. m. 1931. 123. o.

13 Takáts Sándor szerint 1553-ban dolgozott Egerben: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, é. n. 171. o.; Gyálókay Jenő szerint 1556-ban dolgozott Egerben: Olasz várépítők Magyarországon a XVI—XVIII. században. Magyar Szemle, 1937. XXX. 292. o. Vö.: Banfi, Florio: Mario Speciecasa nápolyi hadiépítész és hajóskapitány Magyarországon. HK 1932. 238. o.

14 Détsy Mihály: i. m. 1976. 572. o.

15 Uő: i. m. 1963. 175. o.

16 Pataki Vidor: i. m. 1931. 106. o.; Marosi Endre: i. m. 1974. 46. o.

nak cáfolata szerepel.¹⁷ A helyesbítést igazolni hivatott tanulmány azonban nem tér el Pataki eredeti adatától,¹⁸ sőt a továbbiakban igazolja még a pontatlanul idézett, tévesen számolt adatot is.¹⁹

Korábbi vita, új adat vagy értékelés nem támasztja alá, hogy Eger vára „nem volt lakótornyos. Egy — talán XIII. század végi — torony alapjait ugyan feltárták, de ez már a XV. században sem állt.”²⁰ A régészeti feltárást Kozák Károly vezette, a helyreállítás egyik tervező építésze Détsy Mihály volt. Munkájukról külön-külön, de közösen is beszámoltak.²¹ Kozák Károly egyik tanulmányában közli: „A Tömlöcbástya keleti felében... a vár egyik legkorábbi — XIII. sz.-i — és legjelentősebb védelmi célokra szolgáló épülete, egy torony állott. Elképzelhető, hogy egy ilyen erős, feltehetően szabadon álló építmény... egy lakótorony volt.”²² A szerző a továbbiakban ugyan idézőjeles „torony” megjelölést használ, de azt — méretei alapján — lakótornyokkal hasonlítja össze, és pedig a visegrádi, esztergomi és győri lakótornyoknál kisebb, a balatoni és más lakótornyoknál nagyobb minősítéssel. Végül megismétli, hogy „e maradványok egy XIII. század közepe táján épült lakótorony, vagy öregtorony emlékét őrzik.”²³ Ezt későbbi munkájában még határozottabban fejtette ki,²⁴ majd a vár legutóbbi, egyben legújabb leírásakor megadja a lakótorony külső méreteit is.²⁵ Eger hadtörténeti monográfiájában ez a nézet érvényesül.²⁶ Semmi sem indokolja mindezek kétségbe vonását. Kozák Károly ásatási eredményekre alapozott feltételezésével, sőt állításával szemben ugyanis hiába keressük a szakirodalom ellenérveit. Legfeljebb olyan feldolgozásról tudunk, amelyben sem a lakótorony, sem a rá vonatkozó feltételezés nem szerepel.²⁷

E lakótorony pusztulásának időpontját bajosan lehetne kihámozni a szakleírásból némelyikéből. A régészeti leírásban nincs adat rá. A régész és az építész közös tanulmányában csak a püspöki palota építési ideje (1470—1475) szerepel, és nem a lakótorony elbontásáé.²⁸ Kozák Károly már idézett, későbbi munkájában a lakótorony hozzáépítéseit a XIV. századra és a XVI. század második felére keltezi.²⁹ Legújabb összefoglalásában már ennyit sem közöl.³⁰ Détsy Mihály külön írt feldolgozása akár félre is érthető, és aligha sugallja azt a következtetést, amelyre bírálatát alapozza: „A Tömlöc-bástya a vár legkorábbi falainak ÉNY-i szeglete előtt állott, négyzetes középkori toronyból alakult ki. Északi oldalához 1542 körül háromszög alakú toldalékot építettek.”³¹ Voltaképpen Sugár István közöl egyértelmű adatot az általa is lakótoronyként tartott épületről, és azt szerinte „már a XIV. század

17 Kifelejtve mondatom idézésekor a segédek, tíz fővel számol és közli, hogy ilyen létszám soha nem volt: Détsy Mihály: i. m. 1976. 572. o.

18 Uő: (i. m. 1963. 175. o.) írja az 1550-es évről: „Egy-egy kőműves távoztával, majd két újabb segéd érkezésével az év folyamán a kőműves létszám 12—13 maradt.”

19 Uő: uo.: „Ezek folytatják a munkát 1551-ben, azonban már csak 6—10 főre csökkenve.”

20 Uő: i. m. 1976. 572. o.

21 Détsy Mihály—Kozák Károly: Beszámoló az egri várban folyó ásatásokról. M 1958. 3. sz. 151—154. o.; uők: Az egri várban álló gótikus palota feltárása. Kiadva: Magyar Műemlékvédelem. 1959—1960. Budapest, 1964. 31—70. o.; uők: Az egri vár feltárása. EMÉvk. V. Eger, 1967. 87—116. o.; 38. ábra.; uők: Eger vára. Kiadva: Dercsényi Dezső—Voit Pál (szerk.): Heves megye műemlékei. II. k. (Magyarország műemléki topográfiája VIII. k.) Ugyanitt adták közre Pataki Vidor összefoglalását Eger vára történetéről, 59—75. o.

22 Kozák Károly: Az egri vár feltárása (1957—1965.) III. EMÉvk. IV. Eger, 1966. 105. o.

23 Uő: uo. 106. o. A 27. sz. jegyzet szerint: „A kutatást Détsy Mihály építész-mérnökkel közösen végeztük.”

24 Uő: Az egri vár. Budapest, 1973. 39. o. „E részben állt a XIII. század második felében épült nagy, közel négyzetes alaprajzú lakótorony. Falainak maradványai az udvarrész határoló falak alatt láthatók. Belső mérete 8×9 méter volt, s falainak vastagsága elérte a 2,40 m vastagságot. Alsó szintje boltozott volt.”

25 Uő: Eger. Kladva: Várepitészetünk. 1975. 139. o., 13×14 m.

26 Sugár István: Az egri vár és viadala. Budapest, 1971. 145. o.

27 Détsy Mihály: Vezető az egri várban. A Heves megyei Múzeumi Szervezet kiadványai 1. sz. Eger, 1969. 3., 16. o. Kozák Károlyval közösen írt munkájukban Détsy Mihály feladata volt az építéstörténeti részek leírása, és itt ugyancsak toronyalapokat említ: i. m. 1972. 94. o.

28 Uő: i. m. 1964. 61. o.

29 Kozák Károly: i. m. 1973. 40. o.

30 Uő: i. m. 1976. 139. és köv. o.

31 Détsy Mihály: i. m. 1969. 16. o.

során lebontották, illetve átépítették”.³² Csak hát az évszám nem azonos a bírálatban közölttel. Mindez talán megvilágítja, hogy miért nem foglaltam állást tanulmányomban egyik évszám mellett sem.

Da Vedanóval kapcsolatban valóban igaz, hogy ő nem csatolta Eger várához a huszárvárat, hanem leválasztotta azt belőle. Ez a helyreigazítás ugyan csak régóta esedékes, és arra a kézikönyvre tartozna, amelynek leírását értelemszerűen és pontosan vettem át: „Alessandro da Vedano építette a várhoz csatolt domboldalat, a mai ún. Sánc-területet bekerítő falat, amelyben a huszárságot helyezték el, nagyobb területet igénylő istállóval. Róluk nevezték el a külső várat Huszárvárnak.”³³

Nem látszik kellően megalapozottnak a — tanulmányomat itt is pontatlanul idéző³⁴ — kiigazítás Eger palánk-részleteire vonatkozóan. Annál inkább nem, mert a bíráló — ezúttal nem hivatkozott — saját tanulmányában az áll, hogy „A Földbástya az 1552. évi ostrom idején még csak palánkkal és föld-sánccal övezett elővédje a Tömlöc-bástyának.”³⁵

Bizonyára igaz, hogy Paolo de Mirandola egyetlen bástyát sem épített az egri várban. Csupán terveket készített, amelyek nem valósultak meg. Ha forrásomat annak idején tovább elemzem, talán magam is hasonló következtetésre juthattam volna. Sajnos, csak az alábbi mondatot vettem figyelembe: „Ismerjük az 1560—61. években a vár tervezőjét: Mirandola Pált, aki Falubreso Jakab alapozómesterrel és a Como-tó mellőli Péterrel, végül Koyra Kristóffal újonnan építi az azóta eltűnt Huszárvárban a Csabai bástyát és a Zárkándy-bástyát, valamint a belső várban a Bornemissza Gergely diák bástyát . . .”³⁶ Nem adna okot gyanakvásra a legújabb leírás sem, amelyben Mirandola az egri vár építésénél dolgozott mesterek között szerepel.³⁷

A vitacikkben található számos elvételre, tanulmányomat pontatlanul idéző kiigazításra ezúttal nem térek ki. Jól kirajzolódnak a bíráló bizonyos, már korábban kialakult nézetei,³⁸ amelyek általában kétségbevonják a szakirodalom adatainak használhatóságát és több-kevesebb pontatlannak vélt adat kiigazítására abszolutilizálják a bírálatot. Ez a módszer nem hat meggyőzően sem általában, sem a felsorakoztatott konkrét példákban.

Détshy Mihály segítő szándékát köszönet illeti. Jóllehet érvelését nagymértékben gyengítik cikkének hiányosságai, számos értékes kiigazítását felhasználom további kutatásaimban.

32 Sugár Isvtán: i. m. 1971. 145. o.

33 Gerő László: i. m. 1968. 243. o. Ez szó szerinti átvétel korábbi: uő: i. m. 1955. 358. o.

34 Azt irtam, hogy az egri várnak 1552 előtt „számos helyén csak palánkerődítése volt”. (Marosi Endre: i. m. 1974. 47. o.) Ezt határozottabb jelentésre alakítva írja át Détshy Mihály: i. m. 1976. 572. o.: Eger „Számos helyen csak palánkerődítés volt”. Erre vonatkozik uo: „... a várat már az 1552. évi ostrom előtt teljes köfalöv vette körül, ezen belül palánkvonulatok is álltak.”

35 Détshy Mihály: i. m. 1969. 17. o.

36 Gerő László: i. m. 1968. 245. o. Csaknem szó szerinti előzménye: uő: i. m. 1955. 390. o.

37 Kozák Károly: i. m. 1975. 144. o.

38 Vö. ismertetésével: Détshy Mihály: H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI—XVII. század.) Budapest, 1970. (Építés-, Építészettudomány, III. k., 4. sz. Budapest, 1971. 475—479. o.)